

MATERIÁLY

ČTYŘI REVERZY K ZEMI Z DOBY JAGELLONSKÉ VE FONDU ARCHIV ČESKÉ KORUNY

Marek Starý¹

V jednom z minulých čísel Právněhistorických studií ukončila Karolina Adamová svoji přehledovou studii o českém inkolátu konstatováním, že pouze „*důsledné archivní bádání může přinést opravdu zasvěcenou studii na toto téma*“ a že „*bez něho zůstáváme stále jen při povrchu problému*“.² O potřebě archivního bádání při poznávání starších právních dějin (a to nejen ve vztahu k platným právním normám, ale zejména k jejich reálné aplikaci) snad ani není nutné se rozepisovat, a pokud jde o míru poznání, lze s citovaným skeptickým závěrem do značné míry souhlasit. K problematice českého obyvatelského práva, zejména v období předbělohorském, bylo sice v nedávné minulosti přičiněno několik relativně podrobných příspěvků, které se v nemalé míře obracely ad fontes,³ a z archivního materiálu v bohaté míře vycházejí již staré práce Klecandovy,⁴ i tak je ale nepochybné, že současný stav poznání této problematiky je stále ještě neuspokojivý. A to jak pokud jde o samotnou administrativní praxi, jež byla s přijímáním do země neoddělitelně spojena (a jen velmi rámcově, pokud vůbec, právními normami explicitně regulována), tak ve vztahu k souboru osob, jimiž byla personální základna privilegovaných stavů Českého království v průběhu staletí doplňována a rozšiřována.

Jeden z klíčových pramenů k doplnění informací v obou naznačených směrech představují tzv. reverzy k zemi, zprvu pergamenové a později (od poloviny osmdesátých let 18. století) papírové listiny, jimiž nabyvatelé českého inkolátu deklarovali svoji ochotu a závazek plnit podmínky, které s sebou česká zemská příslušnost nesla. Tyto reverzy jsou soustředěny ve stejnojmenném fondu v Národním archivu. Jedná se celkem o 1253 listin, z nichž nejstarší pochází z 20. prosince 1541 (reverz Jindřicha z Vidpachu) a nejmladší z 8. května 1847 (reverz hraběnky Karoliny z Bergen, morganatické manželky hessenského kurfiřta Viléma II.) Tyto listiny, některé společně s dalším doprovodným materiálem (což se ale týká až mladších reverzů z druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století), byly uchovávány v registratuře úřadu desk zemských a v roce 1869 byly při extradici spisů českého zemského soudu vzhledem k zřetelné stavovské provenienci převzaty zemským archivem a manipulovány jako součást Archivu českých stavů.⁵

Terminus ad quem výše naznačeného časového intervalu je objektivně určen pronikavými společenskými změnami, které s sebou přinesl revoluční rok 1848. Zajímavé je, že inkolát tak po nějakou dobu existoval souběžně se státním občanstvím, jež uzákonil Všeobecný občanský zákoník z roku 1811.⁶ Pokud jde o terminus a quo, ten má naproti tomu spíše nahodilý charakter a souvisí s tím, že reverzy k zemi byly uchovávány při úřadu desk zemských. Společně s dalšími písemnostmi, z nichž nejdůležitější byly nepochybně samotné zemské desky, pak podlely 2. června 1541 zkáze při požáru Pražského hradu (a Malé Strany).⁷ Praxe příznávacích reverzů má ale nepochybně mnohem starší kořeny,

o čemž svědčí sněmovní usnesení z roku 1486, převzaté do Vladislavského zřízení zemského.⁸ Dokládají to ostatně i čtyři dochované reverzy z doby jagellonské, jimž je věnován tento příspěvek.

Zmíněné reverzy jsou uloženy rovněž v Národním archivu, avšak ve fondu Archiv České koruny. Konkrétně se jedná o pergameny nesoucí zpečetěná přiznání Jana ze Salhausen (4. června 1515),⁹ Bedřicha ze Salhausen (19. července 1522)¹⁰ a bratří Jana (Hanuše), Mikuláše a Děpolta z Těchvic (rovněž 19. července 1522).¹¹ Do značné míry specifické a výjimečné je pak přiznání Jindřicha z Gutštejna (23. července 1522).¹²

Pokud jde o fyzické zachování uvedených listin, ve výborném stavu se nachází reverz Bedřicha ze Salhausen a také listina jeho bratra vykazuje jen drobné materiálové degradace, které prakticky nejsou na překážku čitelnosti textu. O poznání horší je stav reverzu Jindřicha z Gutštejna, jehož některé pasáže jsou již čitelné jen poměrně obtížně, s nutností text částečně rekonstruovat. Reverz bratří z Těchvic je pak zubem času postižen dosti značně a jeho souvislé čtení již prakticky možné není. Dochovány jsou přivěšené pečeti všech šesti aktérů těchto individuálních právních aktů. Reverzy jsou přirozeně zachyceny v Haasově katalogu fondu Archiv České koruny¹³ a stejně tak jsou, s ohledem na skutečnost, že byly psány (jak bylo před Bílou horou obligatorní) česky, jejich stručné registry publikovány i v soupisu česky psaných listin z doby před rokem 1526.¹⁴ Nejedná se tedy v žádném případě o písemnosti neznámé, na druhou stranu ale jejich zpracování nepřekročilo dosud úroveň běžné archivářské katalogizace a rámcové deskripce registovnou formou.

Proč byly tyto reverzy na rozdíl od všech mladších deponovány v Archivu České koruny, o tom lze pouze spekulovat. František Beneš v inventáři k fondu Reverzy k zemi vyslovil tezi, že „*reversy měly být původně ukládány v archivu České koruny, zůstávaly však uloženy v registratuře úřadu desk zemských, kterémužto úřadu byly zaslány jenom proto, aby revers byl zanesen do kvaternu zemských desk*“.¹⁵ Zdá se ale, že pro toto blíže neargumentované tvrzení byla autorovi podkladem právě jen existence několika reverzů v Archivu České koruny.

Předně je zavádějící tvrzení, že reverzy byly intabulovány do zemských desk – jejich plný text v nich, minimálně v době předbělohorské, nikde nefiguruje. V trhových kvaternech jsou pouze zanesena přiznání jednotlivých osob, které byly na zemském sněmu do země přijaty a inkolát jim byl tím pádem udělen, případně těch, kteří se tu jako obyvatelé vedlejších korunních zemí ze svého svobodného rozhodnutí sami usadili. Dotyčná přiznání ale podle všeho nebyla automaticky odvozována od vystavení reverzu, ale od příslušných šlechticů či měšťanů se očekávalo, že se přiznají u úřadu zemských desk osobně. Nasvědčují tomu alespoň texty dotyčných intabulací. Jako jeden příklad za všechny lze uvést přiznání knížete Zikmunda Báhoryho, jehož zemský sněm do země přijal v únoru 1604. V tomto přiznání vroceném 28. února se konstatuje, že se někdejší sedmihradský kníže „*přiznal a tímto zápisem přiznává, že podle zapsání svého listem pod pečeti jeho přivěšenou ke deskám zemským složeným*“ chce plnit vše, co se od nově přijatých obyvatelů země vyžaduje.¹⁶ Jistě lze předpokládat, že pokud by toto přiznání mělo být pouze reprodukcí uvedeného reverzu a nikoli samostatným právním jednáním, byla by volena jiná textace. Navíc stojí za upozornění srovnání datací reverzů a deskových přiznání. V Zikmundově případě je dělí dva dny (reverz je datován 26. února), což se zdá být příliš krátkou dobou na to, aby úřad desk zemských stačil celou záležitost administrativně zpracovat. Tím spíše, že v některých jiných případech jsou obě písemnosti datovány shodně.¹⁷ Nelze ovšem hájit

ani tezi, že později zapisovaná přiznání byla deskovými úředníky antidatována, protože v tom případě by byla jistě ve všech případech datována stejně jako samotné reverzy.¹⁸

Především je ale nutno zdůraznit, že bratři ze Salhausen, bratři z Těchvic a Jindřich z Gutštejna dozajista nebyli jediní, kdo proceduru udělení inkolátu absolvovali a že tedy nelze důvodně vycházet z předpokladu, že byly reverzy k zemi dříve uchovávány v rámci tehdejšího korunního archivu na Karlštejně. Nejpravděpodobnější se tak nutně jeví domněnka, že i všechny starší reverzy se ukládaly při deskách zemských a že čtveřice listin, jimž je věnován tento příspěvek, unikla šťastným řízením osudu všeobecné zkáze. Podobně nahodile, jako tomu bylo u několika deskových kvaternů.

Text dvou dobře čitelných reverzů bratrů ze Salhausen je edičně zpřístupněn v závěru studie, na tomto místě se nicméně jeví účelné podrobit ho komparaci s mladšími reverzy, zachovanými v souvislé řadě od roku 1541. Všechny listiny jsou shodně zahajovány intitulací a promulgací. Na dochovaných pergamenech z doby jagellonské je užíváno jednoduchého vyjádření, podle něhož oznamuje autor obsah listu „*všem vřubec i jednomu každému zvlášť*“, později se spíše upřednostňovaly obraty zdůrazňující zveřejnění listu „*přede všemi, kdež čten nebo čtoucí slyšán bude*“, později pak „*přede všemi a zvláště tu, kdež náležť*“.¹⁹ Tyto jazykové rozdíly neskrývají samozřejmě žádný obsahový rozdíl. Jinak je tomu u narácí reverzů. Každý z bratrů ze Salhausen totiž konstatoval, že byl „*přijat od (v Bedřichově reverzu je na tomto místě ještě navíc jméno a zkrácená titulatura panovníka) krále Jeho Milosti i také od stavuov panského, rytieřského a městského za obyvatele tohoto královstvie českého*“. Naproti tomu víceméně ustálená dikce listin z let 1541–1620 zněla, že dotyčný byl přijat „*s vůlí a vědomím*“ konkrétního panovníka jakožto českého krále „*a k tomu zemským povolením ... podle zřízení zemského ... ode všech tří stavuov království českého za obyvatele téhož království*“. Odhalit podstatný významový rozdíl není složité – v prvním případě vystupuje panovník ve vztahu k udělování inkolátu jako jeden z rozhodujících činitelů, mající minimálně v rovni prestižní přednost před stavy (dotyční byli přijati od panovníka „*i také*“ od stavů), ve druhém jsou to jednoznačně samy stavy, které na sněmu rozhodují a panovník pouze poskytuje svůj souhlas (děje se s jeho „*vůlí a vědomím*“).

Uvedený vývoj textu narácí je ovšem již na první pohled nelogický v tom, že zdánlivě svědčí o postupně slábnoucí úloze panovníka, která se ale ve skutečnosti nástupem Ferdinanda I. na český trůn neoddiskutovatelně posílila. Proto se lze nejspíše domnívat, že procesně k žádné zásadní změně nedošlo a panovník do udělování inkolátu vstupoval v době jagellonské stejně jako v následujícím období předbělohorském svou „*přímluvou*“, kterou vystavovala žadateli česká dvorská kancelář. Zřetelný posun používané formulace je tak zřejmě třeba vnímat v širším kontextu posilování institucionalizovaného vlivu stavů po skončení husitských válek a zdánlivě silnou ingerenci panovníka v době jagellonské připsat mnohem spíše jistě setrvačnosti ve vyjadřování než odrazu aktuálních politických poměrů.

Jádrem reverzu byla samozřejmě dispozice, formulující příslib pečetitele, vztahující se i na jeho dědice, nemít nad sebou jiného dědičného pána nežli korunovaného českého krále a „*se srovnati*“ s jinými stavovskými obyvateli českého království. Výslovně se tu zdůrazňovala povinnost „*obhajovati*“ a „*trpěti*“ právo a „*dopomáhati*“ mu, tedy dodržování platných právních norem a aktivní spoluúčast při jejich prosazování. Podobně jako u promulgací (a ostatně i dispozic) nebyl text reverzů stoprocentně ustálený a formulačně

se lze setkat s řadou mírně odlišných, významově nicméně identických vazeb. Opět je ale možné identifikovat zřetelný rozdíl mezi reverzy z Archivu České koruny a mladšími listinami dochovanými z doby po požáru Pražského hradu. Bratři ze Salhausen se vedle příslibu poddanosti českým králům navíc zavazovali nemít „v jiných zemích žádného zbožie a zámkuov“. Tento požadavek logicky korespondoval s avizovanou poddaností jedinému panovníkovi. Po roce 1541 se ale již v reverzech neobjevuje, a to z prostého důvodu – Habsburkové usilovali o centralizaci svého soustátí a programově podporovali prolínání stavovských elit jednotlivých jeho státoprávních celků.²⁰ Přímá poddanost císaři se sama o sobě nerozporovala s držbou pozemkového majetku v jiných zemích pod jeho nadvládou. Proto byl příslušný obrat z reverzů vypuštěn a stalo se vcelku běžným jevem, že si nově přijatí obyvatelé českého království ponechali majetky i za hranicemi České koruny. V některých případech ovšem i mimo geografický prostor ovládaný Habsburky – jako příklad lze uvést některé rody saské.

Druhým rozdílem v dispozici je u příslibu vykonat všechny povinnosti jako jiní stavové douška „krom nápadu, to zuostaň při zřiezení zemském téhož království českého“. Jde zde zřejmě o odkaz na článek, do něhož bylo převzato radikální omezení odúmrtního práva českých panovníků, se kterým král Vladislav II. souhlasil na sněmu v květnu 1497 a které pak bylo převzato do Vladislavského zřízení zemského. Šlo o velmi významný ústupek stavům, neboť nadále mělo platit, že pokud nebylo mužských příbuzných, měly pozůstalé statky připadnout „na pokolenie ženské příbuzné též po meči najbližšie“, avšak pouze na obyvatele zemí Koruny české a „na cizozemce nic“. Zároveň bylo ovšem stanoveno, že pakli by si chtěl dědické právo k deskovému statku nárokovat „kto kde rodilý“, má se v zemi usadit a nesnažit se statek spojit se svými državami zahraničními („ten s tiem statkem v zemi zuostaň a v zemi se osad“).²¹ Odkaz na tuto normu v reverzech není ovšem příliš jasný, neboť po získání inkolátu již nebyli cizinci oproti rodilým obyvatelům českých zemí nijak diskriminováni, což následně osvědčila i právní praxe (v řadě důvodů byl ostatně právě dědický nárok důvodem pro vyvinuté úsilí o jeho nabytí).

Pokud jde o načasování reverzů, ve všech případech lze vysledovat těsnou souvislost se získáváním statků v Čechách. Jan ze Salhausen koupil v roce svého přijetí, tedy 1515, od Mikuláše Trčky z Lípy za 70 000 kop (českých?) grošů panství Děčín. V literatuře se s odvoláním na autoritu Augusta Sedláčka a jeho příslušné heslo v monumentálních patnáctidílných Hradech²² zpravidla uvádí, že Jan koupil tento statek společně s bratry Volfem a Bedřichem. Nestorovi české kastelologie byl podkladem pro toto tvrzení záznam v benešovské kronice pastora Johanna Schlegela z druhé poloviny 16. století.²³ Její autor se ale narodil až několik let po uzavření příslušné transakce a jeho záznamy je tak nutno přijímat s patřičnou rezervou. Ostatně s reálným stavem do značné míry souznějí. Jan skutečně vystupoval i na místě svých sourozenců a v roce 1522 (30. září) došlo mezi nimi k rozdělení rozsáhlého děčínského dominia.²⁴ Deskový vklad z roku 1515 ale svědčil pouze Janovi,²⁵ který tak byl formálně jediným vlastníkem (nešlo tedy, jak se v literatuře rovněž uvádí, o bratrský nedíl). Teprve při zmíněném dělení v září 1522 došlo ke změně stavu de iure. Jako přípravný krok k tomuto rozdělení lze pak nepochybně vnímat do té doby „nepotřebné“ přijetí a přiznání nejmladšího z bratří, Bedřicha (reverz je datován 22. července). To, že třetí z bratrů, Volf, se k podobnému kroku neuchýlil, jasně dokládá, že již v té době byly minimálně základní obrysy dělby majetku ujasněny – Volfovi totiž žádné statky nepřipadly, ale byl vyplacen penězi a usadil se na saské straně hranice. Jen

jako určitou kuriozitu lze připomenout, že zakoupením Děčína Janem ze Salhausen se přeci jen naplnilo povolení krále Vladislava dané v roce 1504 Zikmundovi z Vartenberka a explicitně připouštějící, aby děčínské panství prodal třeba i cizinci, pokud se tento dříve, než se zboží ujme, přizná k zemi.²⁶

Skutečnost, že rytíři z Těchvic absolvovali přijetí do země společně s Bedřichem (jejich reverz nese shodné denní datum) má hlubší než jen chronologickou souvislost. Nepochybně již v této době byla předjednána majetková transakce, která jejich úsilí o získání českého inkolátu vyvolala – někdy nedlouho poté jim Bedřich ze Salhausen ze svého dílu odprodal zboží Velké Březno.²⁷ *V roce 1532 koupili Jan a Mikuláš Těchvicové (Děpolt zemřel záhy po nabytí inkolátu) navíc ještě panství Svádov, k němuž ale měli jistá práva i Salhausenové. Po Janově smrti, která zřejmě spadá do let 1534/1535, ale Mikuláš prodal Březno nazpátek Salhausenům a stejně naložil i v roce 1548 i se zbožím svádovským. Za ně ovšem od Jana ze Salhausen obdržel pouhých 1200 kop českých grošů (i tato velmi nízká částka jasně dokumentuje, že Mikulášova vlastnická práva již byla zřejmě značně okleštěna).*²⁸

V souvislosti se Salhauseny lze poukázat na jeden zajímavý moment, dokládající sebevědomí českých stavů a zároveň jeden z významných rysů raně nobilitační praxe na přelomu středověku a raného novověku. Prakticky vzápětí poté, co byl Jan ze Salhausen přijat za obyvatele českého království a usadil se s bratry na Děčíně, dostalo se jim 25. října 1517 ze strany císaře Maxmiliána I. velmi významného privilegia, když byli povýšeni do stavu svobodných říšských pánů.²⁹ Tento zásadní vzestup v říšské feudální hierarchii ale nenalezl žádnou odezvu v českém prostředí, kde bylo na příslušníky rodu nadále nahlíženo jako na rytíře. A to zcela stabilně – dokládají to jak Sedláčkem publikovaná obeslání, adresovaná v roce 1530 Janovi a Bedřichovi ze Salhausen,³⁰ tak zařazení členů rodu v titulářích, dochovaných berních soupisech a ostatně i řada dalších dobových pramenů.

De iure byl tento rozpor ve společenském zakotvení Salhausenů v pořádku. Sebevědomá česká šlechta totiž již ve druhé polovině 15. století odmítala brát zřetel na říšské nobilitační a povyšující listiny, mimo jiné i v reakci na značně liberální politiku císaře Bedřicha III., který se nezdralhal využívat kompetence v této oblasti k doplňování svých příjmů. Namátkou lze poukázat na rody Lobkoviců, Smiřických a Veitmlarů, kteří sice obdrželi Bedřichovy majestáty, v Čechách byl ale jejich panský stav uznán až v roce 1479, kdy do něj byly formálně přijaty, a to zřejmě na zemském soudu.³¹ Legislativně byla neúčinnost říšských povyšovacích listin v českém prostředí zakotvena ve sněmovním usnesení z roku 1497 a pravidlo, že každý, kdo se chce stát pánem, musí získat nejen souhlas panovníka ale také (a především) samotného panského stavu, bylo následně převzato i do Vladislavského zřízení zemského.³² Vzhledem k tomu, že sami čeští králové majestáty na panský stav nevydávali,³³ docházelo k přijetí buď na základě majestátů říšských, nebo bez obdobné listiny, vždy ale rozhodnutím panské korporace, v předbělohorské době již stabilně na zemském sněmu.

Pozoruhodná je nicméně skutečnost, že se Salhausenové nepokusili společenský kapitál majestátu z roku 1517 v českém prostředí využít, ačkoliv se v Čechách usídlili poměrně stabilně. Dokonce i třetí z bratrů, Volf, se nakonec v zemi usadil a někdy kolem roku 1540 získal zástavní panství Kyšperk.³⁴ Jeho reverz, který by představoval cenný komparativní materiál, se ale bohužel nedochoval. Bedřichovi potomci drželi do r. 1578, resp. 1612 díly panství Benešov nad Ploučnicí, přičemž tamní zámek představuje bezpochyby nejznáměj-

ší, nejvýraznější a nejpůsobivější vzpomínku na salhausenskou éru v severních Čechách. První Salhausen přistěhovalý do Čech, Jan, sice neudržel Děčín, který v roce 1534 prodal rytířům z Býnu (Bünau), ale koupil namísto toho Velké Březno, které Salhausenům patřilo až do roku 1606, a Svádov, který byl potomkům Bedřicha ze Salhausen, kompromitovaného ve stavovském povstání, rozhodnutím konfiskační komise transformován na královské léno a zůstal v držení rodu až do vymření jeho české větve v roce 1675. Vedle toho drželi členové rodu na počátku 17. století i některé drobnější statky (Dolní Habartice, Markvartice).³⁵ Zmíněná pasivita Salhausenů, pokud jde o možnost prosazování své „lepší“ stavovské příslušnosti, souvisí podle všeho s jejich celkově malým zájmem o vnitřní záležitosti Českého království, což lze dokumentovat např. neúčastí členů rodu na českých zemských sněmech, nezájem o zastávání postů v zemské či krajské správě atd.

Velmi zvláštní případ, značně odlišný od předchozích, představuje Jindřich z Gutštejna,³⁶ který byl do země rovněž přijat v létě roku 1522. Jindřich byl druhorozeným synem Buriana (II.) z Gutštejna, řečeného příznačně Bohatý, pocházejícího ze starobylého českého rodu s erbem trojího černého jeleního paroží ve zlatém štítě (rody s tímto erbem se v české historiografii tradičně označují jako Hroznatovci vzhledem k jejich blízkému příbuzenství s blahoslaveným Hroznatou). Jeho český původ i zemská příslušnost byly tedy mimo jakoukoliv pochybnost a po otcově smrti držel v Čechách postupně různé části jeho rozsáhlého majetku, především zástavní panství Tachov. V neklidných poměrech na počátku 16. století se velmi výrazně zapojil do vnitřních nepokojů a záští na česko-bavorském pomezí a „úspěšně“ si vytvářel nepřátele na všech stranách, takže když psal letopisec o sjezdu konaném v roce 1511 v Plzni, poznamenal, že přijel „*pan Jindřich z Guttenšteina, s kterýmžto žádný z pánův mluvíti nechtěl, ani s jeho služebníky*“.³⁷ Nikterak tedy nezaostal za svými bratry, z nichž Jan byl již v roce 1506 odsouzen ke ztrátě hrdla za napadení komorníků zemského soudu. O dva roky později byl stejný rozsudek vynesen nad nejstarším Kryštofem pro nerespektování zemského soudu a Jetřich, Jan a Volf pak v roce 1509 propadli hrdlem i statkem za neprokázané osočení Albrechta Rendla z Oušavy jako jednoho z členů zemského soudu. Ostatně sám Jindřich se k zemským úředníkům a soudcům choval velmi zpupně. Nejvyššímu trestu se sice Gutštejnové ve všech případech dokázali vyhnout, ne tak ale citelnému postihu na svých majetcích.³⁸

V roce 1505 získal Jindřich z Gutštejna v Horní Falci panství Schwarzenburg a sousední Treffelstein a naopak se zbavil majetku v Čechách.³⁹ František Palacký konstatoval, že Jindřich „*vyhostil se byl ze země české*“,⁴⁰ a Jiří Jánský výslovně uvedl, že Jindřich v Čechách „*v důsledku svých záští ztratil i inkolát*“.⁴¹ Je ovšem otázkou, jakým způsobem (a zda vůbec) inkolátu pozbyl. Zemské právo umožňovalo příslušníkům šlechtických stavů vzít „odpuštění od krále“ a tím se zbavit jak závazku vůči českému králi, tak zemské příslušnosti.⁴² Tuto cestu volil v roce 1510 Jindřichův bratr Jetřich,⁴³ o Jindřichovi ale podobný doklad neexistuje. Sama držba majetku za hranicemi samozřejmě ztrátu inkolátu nepřinášela, i když v dalších generacích již mohlo odtržení od českého prostředí přinášet jisté obtíže.⁴⁴ Zdá se tedy nejspíše, že na Jindřicha byl aplikován článek Vladislavského zemského zřízení, podle něhož měl ztratit všechny statky (a případně i čest) každý, kdo by v cizích službách bojoval proti českému králi nebo proti zemi.⁴⁵ Každopádně se ale nakonec obecně ustálilo nahlížení na Jindřicha jako na cizince a to bylo důvodem, proč (jako jediný známý šlechtic českého původu) posléze znovu a úspěšně usiloval o získání inkolátu z rukou panovníka a zemského sněmu. Načasování přitom i v tomto případě

souvisí s konkrétní majetkoprávní skutečností – v roce 1521 zemřel jeho bratr Jan a Jindřich společně s bratrem Volfem a sestrou Annou byli jeho nejbližšími příbuznými a dědici.⁴⁶ K tomu, aby se mohl majetku v Čechách ujmout, potřeboval ale Jindřich rozptýlit jakékoliv pochybnosti o své příslušnosti k zemi, a proto volil standardní cestu otevřenou všem cizincům.⁴⁷

Každý reverz za sebou skrývá příběh a každý jeho pečetel (a případně jeho potomci) zanechal v české historii určitou, byť třeba lokální a mělkou stopu. Jaký obecný závěr ale zkoumané reverzy přinášejí pro poznání právního instutu inkolátu v raně novověkých Čechách? Je z nich patrné, že již v době jagelonské mělo přijímání do země ustálenou formu, a to jak procedurální, tak administrativní. Texty reverzů k zemi, které byli nově přijatí obyvatelé povinni pečetit, měly ustálený formulář a jejich znění se případně lišilo (jak ukazují i níže editované reverzy Jana a Bedřicha ze Salhausen) jen jemnými jazykovými nuancemi, nikterak neměničímí jejich obsah. Ten se v podstatě nijak nelišil od obdobných písemností z doby po nástupu Habsburků na český trůn (1526) – zde se sice v textu objevilo několik změn (ostatně k určitým výkyvům ve formuláři docházelo i v tomto období), ani ty ale do podstaty věci nijak nezasáhly. Celkově lze tedy v 16. století při přijímání cizinců do Čech za obyvatele sledovat výraznou kontinuitu. Reverzy dochované ve fondu Archiv České koruny přitom umožňují protáhnout tuto kontinuitu dále do minulosti, než samotný fond Reverzy k zemi, časově ohraničený shořením desk zemských v roce 1541. Lze přitom jen litovat, že se těchto dokumentů nedochovalo více a že samotné počátky udělování inkolátu v českých zemích zůstávají nadále zahaleny rouškou tajemství a historiografické nejistoty.

Příloha

Znění reverzů Jana a Bedřicha ze Salhausen⁴⁸

1. Jan ze Salhausen (4. 6. 1515)

Já Jan z Zalhauzu oznamuji tímto listem všem vuobec i jednomu každému zvlášť. Jakož sem přijat od krále Jeho Milosti i také od stavuov panského, rytieřského a městského za obyvatele tohoto královstvie českého. Že slibuji tímto listem žádného pána jiného za pána dědičného nejmieti než najjasnějšie knieže a pána pana Vladislava uherského a českého etc. krále etc., pána mého milostivého, Jeho Mi[los]t, a Jeho Milosti dědice a budúcí krále české korunované a v jiných zemiech žádného zbožie a zámkuov že mieti nemám mimo zřízení zemské téhož královstvie českého a všecku poddanost Jeho Mi[los]ti a zemi učiniti a s obyvateli se srovnati země české, a tak se zachovati k králi Jeho Milosti, Jeho Milosti dědicóm i budúcím králóm českým korunovaným i také zemi české a s obyvateli v ní se srovnati, právo obhajovati, právo trpěti i dopomáhati i všecku povinnost učiniti jako panský, rytieřský a městský stavové, z těch stavuov každý podle stavu svého, povinni jsú učiniti, krom nápadu, to zuostaň při zřízení zemském téhož království českého. A toho na svědomí já svrchupsaný Jan z Zalhauzu pečet' svú vlastní přirozenú s mým jistým vědomím, s celým a dokonalým přiznáním k tomuto listu přivěsiti sem dal. Jenž jest dán na hradě p[ra]žském léta Božieho tisícieho pětistého patnáctého v pondělí po svatě Trojici jinak po svatém Marcelu.

Národní archiv Praha, fond Archiv České koruny, č. 1905

2. Bedřich ze Salhausen (19. 7. 1522)

Já Frydrych z Zolhauzu oznamuji tiemto listem všem vóbec i jednomu každému zvlášť. Jakož jsem přijat od najjasnějšího kniežete a pána, pana Ludvíka uherského a českého etc. krále Jeho Milosti královské, i také od stavuov panzského, rytieřského a městského za obyvatele tohoto královstvie českého. Že slibuji tiemto listem žádného pána za pána dědičného nejmieti než najjasnější knieže a pána pana Ludvíka uherského a českého etc. krále etc., pána mého milostivého, Jeho Milost, a Jeho Milosti dědice a budící krále české korunované a v jiných zemiech žádného zbožie a zámkuov že jmieti nemám mimo zřiezení zemské téhož královstvie českého a všecku poddanost Jeho Milosti a zemi učiniti a s obyvateli se srovnati země české, a tak se zachovati k králi Jeho Milosti, k Jeho Milosti dědicóm i budícím králuom českým korunovaným i také země české a s obyvateli v ní se srovnati, právo obhajovati, práva trpěti i dopomáhati i všecku povinnost učiniti jako panzský, rytieřský a městský stavové, z těch stavuov každý podle stavu svého, povinni jsú učiniti, krom nápadu, to zuostaň při zřiezení zemském téhož královstvie českého. A toho na svědomie a zdrženie já Frydrych z Zolhauzu pečeť svú vlastní přirozenú s mým jist[ým] vědomím, s celým a dokonalým přiznáním k tomuto listu přivěsiti sem dal. Jenž jest dán léta Božieho tisícieho pětistého dvacátého druhého v sobotu před svatú před svatú (sic!) Máří Magdal[enú].

Národní archiv Praha, fond Archiv České koruny, č. 1943

Poznámky

- ¹ Tato studie byla zpracována v rámci projektu GA ČR č. 14-12236S „Udělování českého inkolátu v době předbělohorské“.
- ² ADAMOVIČ, Karolína: K českému inkolátu. *Právněhistorické studie* 41, 2012, s. 194.
- ³ Vedle prací uváděných v citované studii je třeba zmínit zejména STARÝ, Marek: „A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české“. Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století. In: JAN, Libor – JANIŠ, Dalibor a kol.: *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku. Země a kultura ve střední Evropě*; sv. 13. Brno 2010, s. 178–211, a JANIŠOVÁ, Jana – JANIŠ, Dalibor: Postavení cizinců a inkolát podle moravského zemského práva v 16. a na počátku 17. století. In: *„Morava jako zrcadlo Evropy“*. *Etnické menšiny na Moravě do roku 1918*. „Mähren als Spiegel Europas“. *Etnische Minderheiten in Mähren bis zum Jahr 1918*. XXXI. Mikulovské sympozium, 13.–14. října 2010. Brno 2010, s. 191–201.
- ⁴ Zejména KLECANDA, Vladimír: Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele (Příspěvek k dějinám inkolátu před obnoveným zřízením zemským). In: *Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871–1931*. Praha 1931, s. 456–467. Bohužel, zamýšlenou obsáhlou fundamentální práci o českém inkolátu již autor nedokázal dotáhnout k vydání. Bohatství podkladových materiálů se nachází v Archivu Akademie věd ČR, Osobní fondy, Klecanda Vladimír, kart. 2, i.č. 12, 14, 15, kart. 8–10, i.č. 40–53.
- ⁵ BENEŠ, František: *Archiv českých stavů 2. Reversy k zemi. Inventář*. Praha 1958 (Národní archiv Praha, I, oddělení, číslo pomůcky 122), s. III–IV.
- ⁶ Srovnej blíže STARÝ, Marek: Státní občanství jako předmět pozornosti Všeobecného občanského zákoníku. Východiska a souvislosti. In: DVORÁK, Jan – MALÝ, Karel a kol.: *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha 2011, s. 210–221.
- ⁷ O požáru naposledy KOZÁK, Jan – CHOTĚBOR, Petr: Ilustrace k soudobé zprávě o požáru Pražského hradu roku 1541. *Průzkumy památek* 8, 2001, s. 145–152.
- ⁸ Dobu, v níž se tato administrativní praxe zrodila a ustálila, lze bohužel při stávajícím poznání problematiky a dochované pramenné základně hledat jen zcela hypoteticky. Zmíněné sněmovní usnesení z roku 1486 výslovně stanovilo, že cizinec, který chce v Čechách převzít statek, „*má napřed ujistiti, aby žádného jiného pána dědičného neměl nežli krále českého korunovaného a ve všech povinnostech aby se srovnal s obyvateli země české; a v cizích zemích nemá nic mieti*“. Jde tedy o požadavky, které se prakticky v totožné podobě objevují v reversech k zemi. I ty jsou citovaným usnesením reflektovány, neboť se v něm o každém novém nositeli inkolátu stanoví, že „*když by se jinde vyprodal a zde v zemi usedl, tehdy má neb mají králi Jeho Milosti i všie zemi listem povinnost slibiti, též jako i jiní obyvatelé v zemi pod pokutami*“ a do splnění této povinnosti

- mu nemá být statek fyzicky předán. *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské* (= AČ), díl V., ed. František PALACKÝ, Praha 1862, s. 427–428, č. 32; KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan (eds.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Dolní Břežany 2007, s. 222–223 (čl. 432).
- ⁹ Národní archiv (= NA) Praha, fond Archiv České koruny (= AČK), i.č. 1905.
- ¹⁰ AČK, i.č. 1943.
- ¹¹ AČK, i.č. 1944.
- ¹² AČK, i.č. 1945.
- ¹³ HAAS, Antonín (ed.): *Archiv koruny České. 6. Katalog listin z let 1438–1526*. Praha 1958, s. 187, č. 385; s. 204, č. 427; s. 205, č. 428 a 429.
- ¹⁴ Soupis česky psaných listin a listů do r. 1526. Díl I. Originály listin. Svazek 3/2, Praha 1980, s. 1428, č. 5945; s. 1555–1556, č. 6458–6460.
- ¹⁵ BENEŠ, F.: *Archiv českých stavů 2. Reversy k zemi. Inventář, s. III*.
- ¹⁶ NA Praha, fond Desky zemské, Desky zemské větší (= DZV) 132, fol. E 28v.
- ¹⁷ Tak například budoucí stavovský vojevůdce Jiří Bedřich hrabě z Hohenlohe zpečetil svůj revers 23. května 1607 a téhož dne je datováno i jeho deskové přiznání. NA Praha, fond Reversy k zemi (= RZ), i.č. 228; DZV 133, fol. J 4v.
- ¹⁸ Praxi úřadu desk zemských, při níž se na dataci jednotlivých zápisů až tak nelehčelo, lze opět doložit na případu hraběte z Hohenlohe, jehož přijetí do země bylo do relačního kvaternu zaneseno až pod datem 25. května 1607. Není ale sporu o tom, že toto přijetí muselo nastat dříve, než vydání reverzu a přiznání u desk (což, jak bylo svrchu uvedeno, se obojí odehrálo již 23. května).
- ¹⁹ První varianta se nachází např. v reverzu Jindřicha z Vidpachu z 20. prosince 1541, druhá se uplatňovala především na počátku 17. století, příkladem může být např. výše citovaný revers Jiřího Bedřicha z Hohenlohe. RZ, i.č. 1 a 228.
- ²⁰ K tomu blíže např. BŮŽEK, Václav – PÁLFFY, Géza: Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I., *Český časopis historický* 3/CI, 2003, s. 542–581; TÍŽ, Integrating the Nobility from the Bohemian and Hungarian Lands at the Courts of Ferdinand I., *Historica – Series Nova* 10, 2003, s. 53–92.
- ²¹ AČ, díl V., s. 465–477, č. 51 (zde s. 467–468); KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ, I. (eds.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, s. 238–239 (čl. 480).
- ²² SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl XIV. Litoměřicko a Žatecko. Praha 1923, s. 83.
- ²³ PAUDLER, Amand (ed.): *Pastor Schlegel's Chronik von Bensen*. Bensen 1887, s. 34 („Anno 1515. Herr Hanß, Wolf und Friedrich von Sahlhaußen kaufen dem Türbschko sein Landt ab umb 70 000 Schock und ziehen von Wielen herauf“).
- ²⁴ PAUDLER, A. (ed.): *Pastor Schlegel's Chronik von Bensen*, s. 36. Uvedené rozdělení ale poněkud koliduje s doloženými majetkoprávními vztahy. Viz SEDLÁČEK, A: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl XIV., s. 83, 280, 292.
- ²⁵ DZV 84, fol. C 23r–C 25r (obnovený vklad z roku 1543, podle nějž bylo ovšem postoupení formálně provedeno v dluhu 8 300 kop českých grošů).
- ²⁶ Listina datovaná 27. října 1504 je uložena v Archiv Národního muzea Praha, fond A – Sběrka pergaménových listin, sign. A553.
- ²⁷ Dějiny Velkého Března v době před shořením zemských desk (1541) v sobě nesou nejen otázník. SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl XIV., s. 412, soudil, že ještě v roce 1528 patřilo panství Vartenberkům a Bedřich ze Salhausen prodal panství Janovi z Těchvic kolem roku 1534. Oproti tomu ÚLOVEC, Jiří: *Hrady, zámky a tvrze na Ústecku* (Ústecká vlastivěda, sv. III.). Ústí nad Labem 2002, s. 211, dovozuje, že Salhausenové panství získali již před rokem 1521. Při dělení rodového majetku v roce 1522 připadlo spolu s Děčínem Janovi, posléze se ale dostalo do rukou Bedřicha, jenž ho Těchvicům prodal nejpozději roku 1533. Z logiky věci by ale prodej měl spadat do doby těsně poté, co bratři z Těchvic získali inkolát.
- ²⁸ ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrze na Ústecku*, s. 166–167, 211.
- ²⁹ Text císařského privilegia byl přejat do díla HOSSMANN, Abraham: *Adeliche Salhaussische Stamm- Chronica*. Dresden 1661, s. 48–54. Tento text je online dostupný jako součást konvolutu Genealogia, Oder Adeliche Stam[m]-Chronica deß hochberühmten uhalten Adelichen Römischen Geschlechts Deren von Sahlhaußen na <http://digital.e.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/pageview/924594> [cit. 2014-09-18].
- ³⁰ SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl XIV., s. 281–282.
- ³¹ K úloze zemského soudu při rozšiřování českého panského stavu v pozdním středověku blíže NOVOTNÝ, Robert: Úloha zemského soudu pro formování panského stavu. In: NODL, Martin – WIHODA, Martin (eds.): *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia* 9, Praha 2007, s. 241–250.
- ³² AČ, díl V., s. 465–477, č. 51 (zde s. 468); KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ, I. (eds.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, s. 239 (čl. 482).
- ³³ Teprve v polovině 16. století začali Habsburkové vydávat majestáty na panský stav i prostřednictvím české dvorské kanceláře, výhradně ovšem příjemcům z vedlejších korunních zemí. Českým šlechticům byl v ojedinělých případech majestát vydán z kanceláře říšské – Kryštof Želinský ze Sebusína (1597), Jindřich Michael a Bernard Hýzřilové z Chodů (1611). Pokud jde o dobu jagellonskou, velmi signifikantní je skutečnost, že

- když chtěl Vladislav II. odměnit Hanuše Haugvice z Biskupic, zprostředkoval mu v roce 1501 povýšení ze strany císaře Maxmiliána I. Zmínka o tomto povýšení je v králově listu moravským pánům z 13. srpna 1501. MZA Brno, fond A 1 – Stavovské listiny, č. 601 (staré č. 645). Avšak teprve přijetím za pána v Čechách a na Moravě se stal tento stavovský vzestup v prostředí České koruny relevantním. Přijetí mezi pány moravské je v MATĚJEK, František (ed.): *Moravské zemské desky*. Díl II. 1480–1566. Kraj olomoucký. Brno 1948, kniha XVI, s. 139, č. 151 (datováno 11. ledna 1502). Z českého prostředí je znám list nejvyšších zemských úředníků a dalších pánů adresovaný právě moravským kolegům, v němž je vyjádřena ochota přijmout Hanuše za pána v Čechách. Moravský zemský archiv Brno, fond A 1 – Stavovské listiny, č. 602 (staré 646).
- 34 SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl XIV., s. 337. Ferdinand I. povolil Volfovi v roce 1542 zapsat na kyšperském panství obvěnění jeho choti. NA Praha, fond Stará manipulace, sign. S 4/18, i.č. 3122, kart. 2020.
- 35 Působení Salhausenů v českých zemích se přehledově věnovala BOBKOVÁ, Lenka: *Rezidence pánů ze Salhausenu v Benešově nad Ploučnicí*. Příspěvek k podílu saské šlechty na kulturním obraze severozápadních Čech doby předbělohorské. In: KOKOJANOVÁ, Michaela (ed.): *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*. Prostějov 1997, s. 428–446. Základní přehled vývoje jejich majetkového zázemí a rodové genealogie nabízejí též příslušná hesla v Sedláčkových Hradech, nověji pak ve vztahu k jejich statkům v dnešním okrese Ústí nad Labem ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrze na Ústecku*, s. 167–173, 210–214. Pro úplnost možno dodat, že teprve v roce 1662 získal potvrzení starožitného panského stavu, polepšení erbů a český inkolát v panském stavu Bohumír Konstantin ze Salhausen. NA Praha, fond Salbuchy, i.č. 31, kniha č. 74 (Privilegia osobní 1662–1665), fol. 22v–31v; fond Česká dvorská kancelář, i.č. 752, sign. IV D 1, kart. 484, Salhausen.
- 36 Jindřichovu biografii zpracoval velmi podrobně JÁNSKÝ, Jiří: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*. Domažlice 2009, zejm. s. 210–275.
- 37 PALACKÝ, František (ed.): *Starší letopisové češtin od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkravy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*. Scriptorum rerum bohemicarum; Tomus 3, Praha 1829, s. 329.
- 38 Blíže nejnověji JÁNSKÝ, J.: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*, s. 207, 246, 284–287, 300. Rozhodnutí ve sporu Gutštejnů s Albrechtem Rendlem je uloženo v Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Urkundenabschriften, kart. 86, č. 1535. Invektivy Jindřicha z Gutštejna vůči některým zemským úředníkům a soudcům v roce 1508 byly vydány v AČ, díl XI., ed. KALOUSEK, Josef, Praha 1892, s. 132–133, č. 1185–1187.
- 39 JÁNSKÝ, J.: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*, s. 224, 228.
- 40 PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, svazek XII. Praha 1928, s. 89.
- 41 JÁNSKÝ, J.: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*, s. 283.
- 42 Podrobně upravilo tuto možnost „vedle svobody tohoto království“ až zemské zřízení z roku 1549. JIREČEK, Josef – JIREČEK, Hermenegild: *Codex iuris Bohemici*. Tomi IV. pars 1. sectio I., Jura et constitutiones regni Bohemiae saeculi XVI. Praeae 1882, s. 403–405, čl. U 17–U 20. Ve Vladislavském zřízení je obsažen pouze text odpovídající prvnímu z uvedených článků, který náležitosti „odpuštění od krále“ neřeší. KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ, I. (eds.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, s. 221 (čl. 429).
- 43 JÁNSKÝ, J.: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*, s. 288. Citovaná listina z 19. května 1510 by měla být dochována v opise, uloženém v Archiv Národního muzea Praha, fond C – Muzejní diplomatář, Amber, Böhmen, 1580, fol. 20.
- 44 Velmi zajímavé jsou v tomto ohledu právní argumenty Jáchyma Novohradského o absenci českého inkolátu u Albrechta Gotfrida Kříneckého z Ronova, jehož otec v roce 1547 po zhroutil stavovského odboje prchnul ze země a on sám se již narodil v cizině. Blíže k tomu STARÝ, M.: „A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české“, s. 205–206.
- 45 KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ, I. (eds.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, s. 221 (čl. 429). Vzhledem k tomu, že Jindřich nadržel v Čechách v inkriminované době žádný statek, nebyl na něj zřejmě tento článek aplikován soudním rozhodnutím, ale za zbavena inkolátu byl považován ipso facto. Na druhou stranu JÁNSKÝ, J.: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*, s. 260, upozorňuje, že v roce 1514 koupil Jindřich na území Českého království bez jakéhokoliv odporu statek Kočov, který ovšem o několik let později zase prodal. Viz též PROCHÁZKA, Zdeněk – ÚLOVEC, Jiří: *Hrady, zámky a tvrze okresu Tachov I*. Tachov 1988, s. 59.
- 46 Smlouva o vypořádání dědictví mezi Jindřichem a Volfem je datována 15. února 1521. Nejisté Jindřichovo postavení v této době se odrazilo v tom, že zděděné statky měl pět let spravovat Volf, zatímco Jindřich měl nárok na pravidelný roční plat a naturální deputát. Po uplynutí této lhůty, nepochybně určené k odstranění právních překážek držby, měl být dědičný podíl vydán Jindřichovi nebo jeho dědicům. Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí rody, sign. z Gutštejna I.
- 47 Jak již bylo konstatováno výše, je reverz vinou degradace materiálu částečně nečitelný, je ale zjevné, že jeho text odpovídá až na detaily současně vydanému reverzu Bedřicha ze Salhausen a Jindřichova dřívější příslušnost k českému království v něm není žádným způsobem reflektována. K tomu je pak dále zapotřebí dodat, že navzdory explicitnímu závazku v reverzu obsaženému se Jindřich nezavil svých zahraničních statků v Horní Falcí.

⁴⁸ Listiny byly editovány podle všeobecně akceptovaných pravidel pro vydávání raně novověkých textů, viz např. ŠTOVÍČEK, Ivan a kol.: *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002, zejm. s. 53–57. Z prostorových důvodů a vzhledem k povaze editovaných textů bylo rezignováno na kritický poznámkový aparát.